

günel anarqızı

OĞLUN QARABAĞ

Az2
A70

günel anarqızı

OĞLUN QARABAĞ

1. Böc qümləsi
Azərbaycanın Ədəbiyyatı
FİLOLOGİYA RƏSİ
UNV. № 92114

MOJDERI NÜSXƏ

Bakı - "Nurlan" - 2004

2015 - fard.

**GÜNEL ANARQIZI. Oğlun Qarabağ.
Bakı, "Nurlan", 2004. - 66 səh.**

Günel Anarqızı Qarabağ faciəsiylə yaranmış bir nəslin nümayəndəsidir. Bu kitabdakı beş yazının beşində də Qarabağ yaraları göynəyir, sızıldayır. Qarabağ Günel üçün yalnız Vətənin ayrılmaz bir parçası deyil, həm də şəxsi uşaqlıq xatirələriylə bağlı çox əziz, çox doğma bir diyardır...

A $\frac{4702000000}{N - 098 - 2004}$ Qrifli nəşr

© «Nurlan», 2004

ÖN SÖZ ƏVƏZİ

Qızım Günəlin ilk kitabını oxuculara təqdim edərkən ikili hisslər keçirirəm: qürur hissi və məsuliyyət hissi.

Qürur hissi təbiidir; məsuliyyət hissinə gəldikdə isə Günəlin nə qədər ağır, çətin yola çıxdığını, ədəbiyyat aləminə gəlməyin hansı əzab-əziyyətlərlə dolu olduğunu, min cür maneələrlə rastlaşacağını aydın təsəvvür edir və ədəbi yaradıcılığına xeyir-dua verdiyimə görə cavabdehliyimi də dərinləndirən duyuram.

Şübhə etmirəm ki, bu kitabı oxumamışdan, daha doğrusu, onu oxumadan ağız büzənlər tapılacaq, növbə-növ suallar meydana çıxacaq, bəzi sifətlərdə təəccüb ifadəsi görünəcək, hətta istehza edənlər də olacaq: necə, bu ailədən yenə də bir yazıçı çıxıb?

Axı bir sıra insanların beyinlərində hələ də məlum stereotip hakimdir: elə zənn edirlər ki, əgər bir ailədə bir yazıçı ya şair varsa, ikincisi ola bilməz, onun ədəbiyyata gəlməsi yasaqdır. Bəziləri də düşünürlər ki, əlbəttə, bu müəllifin yolu açıqdır, axı atası-flan... Amma onu unudurlar ki, ədəbi ailələrdən olan övladlar valideynlərinin yalnız dostlarını və xeyirxahlarını deyil, bədxahlarını da miras alırlar.

Bunları ona görə yazıram ki, dediklərimin hamısını öz taleyimdə yaşamışam; özəlliklə də yazı-pozuya başladığım ilk dövrlərdə. Yazıçı ailələrindən çıxan övladlara

bu izah olunmaz və qəribə ögeylik hissi nədən qaynaqlanır? Bu hissənin ən bəyazı şəkli belədir ki, övladlarının əvəzinə onların əsərlərini valideynləri yazır, ya da valideynlər keçmiş, işiq üzü görməmiş əsərlərini uşaqlarının imzasıyla çapa verirlər. Bu cür iradları nəzərə alaraq deyə bilərəm ki, Günəlin yazılırlarıyla ilk dəfə kompüterdə çap olunmuş vərəqlərdə tanış oldum və bu mətnlərə bir cümlə də əlavə ya düzəliş etməmişəm.

Etiraf edim ki, mənim özümçün də qızımın nəsr yazması gözlənilməz oldu. Doğrudur, bu hekayələrə qəddər o, balaca balası üçün bir neçə uşaq nağılı yazmışdı. Amma onun bir vaxt ciddi ədəbiyyatla məşğul olacağını ağılıma da gətirmirdim.

Günəlin ilk hekayələrindən biri "Ataya" adlı kiçik miniatürdür. Kompüter əsrinin nümayəndəsi olan Günəl bu yazısını İnternetdə Azərbaycan və rus dillərində yerləşdirəndən sonra əks-sədası çox geniş oldu. Çoxsaylı müsbət rəylərlə bir sırada bədnam qonşularımızdan da "cavab" gəldi. Yazıyla tanış olanlar görəcek ki, təşbeh, alleqoriya vasitəsilə Qarabağ həsrəti, daha doğrusu, Qarabağın Azərbaycan həsrəti ifadə olunub. Ataya - Vətənə - Azərbaycana ünvanlanmış bu məktubun altında "Oğlun Qarabəxt" imzası qoyulub. Bunu yazmaqla müəllif Qarabağla assosiasiya yaratmaq istəyib. Bu kövrək və zərif alleqoriyaya bir erməni cızmaqaraçısından gələn və belələrinə xas olan qaba üslubda qələmə alınan yazı, Azərbaycanın ünvanına təhqirlərlə, ümumən türklərə nifrət püs-kürən ənənəvi "erməni" fəhşləriylə doludur. Maraqlıdır ki, yazının modelinin özünü həyasızcasına oğurlayaraq Qarabağın adından Ermənistan - mamaya müraciət edən "Oğlun Arsax" imzasını qoyur.

Dedim ki, Günəl kompüter və internet nəslinin övlətidir. Amma daha çox o, Qarabağ faciəsiylə yaralanmış bir nəslin nümayəndəsidir. Bu kitabdakı beş yazının beşində də Qarabağ yaraları göynəyir, sızıldayır. Qarabağ Günəl üçün yalnız Vətənin ayrılmaz bir parçası deyil, həm də şəxsi uşaqlıq xatirələriylə bağlı çox əziz, çox doğma bir diyardır. Uzaq illərdə biz, demək olar ki, hər yay Şuşaya istirahətə gedərdik; 1981-ci ilin yayında isə orada "Üzeyir ömrü" filmini çəkirdim. Bütün bu uşaqlıq təəssüratları, Şuşanın yaralanmış yaddaşa əbədi həkk olunmuş mənzərələri, insanları, səsləri, qoxuları "Şuşam" yazısında öz əksini tapıb.

"Ağac" hekayəsi də şərti alleqoriya şəklində-qocaman bir ağacın dilindən qələmə alınıb. "Əsli-Kərəm" dastanından, Nərimanovun "Bahadır və Sona"sından, Mirzə Cəlilin "Kamança"sından, Cəfər Cabbarlının "1905-ci ildə" pyesindən tanış olan bir motiv bu hekayənin də məğzini təşkil edir - millətlər arasında düşmənçilik, ədavət yalnız bu xalqların müsibəti deyil, həm də ayrı-ayrı insanların faciəsidir; həyatlarını, duyğularını alt-üst edən, ölümlə nəticələnən bir tale gərdir.

"Keçmişə sarı" hekayəsində Qarabağ müharibəsində oğlunu itirmiş Balaş dayının xatirələrində canlanan yemək-içmək səhnələrinin belə çox yer tutmasına əvvəl-əvvəl təəccüblənirsən. Həm də müəllif süfrədəki nemətləri bütün ayrıntılarıyla, yerli-yataqlı təsvir edir. Hekayəni oxuduqca bunun səbəbi aydınlaşır. Balaş dayı da, arvadı Qönçə də neçə aydır, demək olar ki, aclıq vəziyyətindədirlər və qeyri-ixtiyari ötən günlərin təamlarını yada salan Balaş dayının fizioloji tələbatı onun bütün başqa nisgilləriylə qovuşur. Balaş dayının elmə, biliyə aludə

olan, əvvəllərdə siyasi məsələlərdən uzaq duran, hətta Qarabağ olaylarına da müəyyən dərəcədə biganə qalan oğlu Məsim sonradan bütün varlığıyla həyatını bu mübarizəyə həsr edir və nəticədə könüllü şəkildə cəbhəyə yollanıb həlak olur.

Məsimin duyğularının açarı bəlkə də bir cümlədədir. Uşaqlıq vaxtı ilk dəfə olaraq Bakıdan çıxıb valideynləriylə Azərbaycana gəzən və gördüyü füsunkar təbiət mənzərələrinə heyranlıqla baxan Məsim çocuq sadəlövlüylə: "Ay ata, bizim nə gözəl Vətənimiz varmış", - deyir. Və həyatıyla, ölümüylə bu gözəl Vətən uğrunda qurban getməyə hazır olduğunu sübuta yetirir.

Kitabdakı son hekayə "Arzu" adlanır. Oxucu marağını azaltmamaq üçün süjetini açmayacağam. Ancaq bircə məqama toxunmaq istəyirəm. Mətnə belə bir parça var: Şuşada ev-əşiyi olan yazıçı Səidin evində vaxtilə ailələrinin himayə etdiyi yetim erməni uşağı Rantik yaşayır. Səidin: "Niyə bizim evdə olursan?" sualına Rantik: "Çünki bu evi özünüz qoyub getdiniz", - cavabını verir, sonra nəşə düşünüb: "Amma anamın canına and olsun, bilirdim ki, bir gün bura hökmən qayıdacaqımız", - sözlərini əlavə edir.

Bu hekayənin də, kitabın da son nəticəsi bu sözlərdədir. Amma müəllif onu da xüsusi vurğulayır ki, həmin böyük Arzuya asan yolla çatmaq mümkün deyil:

"Arzuya çatmaq asan olanda insan üçün onun dəyəri azalır".

Bu yazıların məziyyətləri, yaxud nöqsanları haqqında danışmayacam. Qoy bunu oxucular müəyyənləşdirsin. Fikrimcə, onlar diqqətəlayiqdir.

Ədəbiyyat Günəlin ömür yolu olacaqmı?

Düzünü deyim ki, bu yolun bütün mürəkkəbliyini,

yazıçı taleyinin çətin sınaqlarını bildiyim üçün qızımın bu qərarına müdaxilə etmək istəmirəm. Amma digər tərəfdən onun yaradıcılığa meylini və bacarığını nəzərə alaraq yazmağı Günəle yasaq da edə bilmərəm (yəqin, bu heç mümkün də deyil). Onu ədəbi yaradıcılıqdan ayırmaq, ya daşındırmaq fikrinə düşsəm, vicdan əzabı çəkərdim.

Sonda, hər halda, Günəlin yazılarında məni cəlb edən cəhətlər haqqında da bir neçə kəlmə demək ehtiyacı duyuram. Məncə, Günəldə Sözü duymaq hissi, müşahidə qabiliyyəti var, yaddaşında ayrıntıları qoruyub saxlaya bilir. Nəsr üçün də ən vacib amillərdən biri - ayrıntılar, təfərrüatlardır.

Yaradıcılıq vergisi də, Söz hissi də, müşahidə qabiliyyəti də, şübhəsiz, yazıçı üçün çox vacib ünsürlərdir, amma iş tək bununla bitmir. Ağır, üzücü zəhmət, həyat təəssüratlarının zənginləşməsi, daxili nizam-intizam, inad və səbr olmadan yuxarıda sadaladığım başqa keyfiyyətlər - dünyada ən çətin peşələrdən olan yazıçı peşəsində uğuru təmin edə bilməz.

Günəl bütün bu sərt tələblərə əməl edə biləcəkmə - bunu zaman göstərar. İndi isə qızım, arzu edirəm ki, bütün arzuların çin çıxsın. İlk növbədə Qarabağla bağlı arzuların - hamımızın arzuları.

ANAR
2004

ATAYA...

Salam, əziz ata! Necəsən? Təzə nə var, nə yox? Mən əvvəlki kimiyəm. Ancaq yaman üşüyürəm. Qış gəlib. Bir azdan qar da yağacaq. Lap çox üşüyəcəm. Tənhalıqda...

11 il öncə ayrıldığımızdan bəri sənə çoxlu məktub yazmışam. Sənsə, görünür, bu kağızları almamısan, ya da açıb oxumamısan. Yəqin ki belə daha yaxşıdır. Sonra halımı bilib dərdlənəcəkdin, bəlkə də vicdan əzabı çəkəcəkdin. Bunu başa düşüb səni heç də qınamıram, çətin vəziyyətdə olduğunu anlayıb susuram. Çalışıram elə görünəm ki, guya hər şey qaydasındadır...

Əslində, hər şey yaxşıdır. Hər halda, kənardan elə görünə bilər...

Sən məni təslim etdikdən sonra, Onların dilini öyrənməyə məcbur oldum. İnanmasan, indi yalnız o dildə danışırım. Əvvəllər çox çətin idi. Hərçənd ətrafımdakılar deyirdi ki, öyrəndiyim dil mənim doğma dilimdir və beynimin dərinliklərində həmişə varmış. Sadəcə, sən onun kökünü vəhşicəsinə kəsib məhv etmişdin. Amma, ata, özün də bilirsən ki, bu yalandır. Yadındadır, həmişə bizə - övladlarına deyərdin ki, çoxlu dil bilib qonaqlarla onların dilində danışmaq lazımdır? Yoxsa inciyər, deyər ki, qonaqpərvər deyilik... Düzünü desəm, sən bu təkidlərini heç vaxt anlamırdım. Axı nəyə görə biz qona-

ğın dilində danışmalı, qonaqsa bizim dili bilməməliydi? İndi anlayıram ki, sən utanırdın... Elə bilirdin qonaqlar bizdən küsər, zənn edər ki, nəzakətsizik, qabayıq, dünyadan da xəbərimiz yoxdur. Eh, ata...

Deyərdilər ki, gözələm... Özüm də bilirdim ki, hamıdan seçilirəm. Bunu mənə deməsən də, anlayırdım ki, sevimliyəm, istedadlıyam, qeyri-adi səsim var...

Yadımdadır, kefinin duru vaxtı bircə dəfə mənə: "Dünya cənnətə dönsə, sən yaddan çıxmazsan" demişdin?

İndi düşünürəm ki, bütün bunlar kimə lazımmiş? Bu gözəlliklə kimin qarşısında öyünəsiydim? Kimə meydan oxuyasıydım?

Anlayıram ki, demə, gözəllik də bədbəxtlik imiş... Ətrafdakıları qıcıqlandırıb aləmi alt-üst edər, əvvəl-axır heç kimə qismət olmazmış.

Bizə də, görünür, belə lazımmiş...

Bilirsən, bu illər ərzində zəiflədim, xəstələndim, cazibəmi itirib ciddiləşdim. Yəqin ki, mənə də elə bu hərbi ciddilik yaraşmış. Artıq sərt görünürəm. Düzünü desəm, heç özüm də anlamıram ki, bu sərtlik nəyimə gərəkdir? Onunla öyünüb kimi qorxudasıyam? Qardaşları mı? Səni?

...Bir yerdə olduğumuz günlər üçün yaman darıxıram. Ayrıldığıımızdan bəri qərribə yuxular görürəm. Bu yuxularda bir yerdəyik. Öz doğma dilimizdə danışırıq. Mən də əvvəlki kimi rahatam, bəzəkliyəm...

Yaram, zədəm də yoxdur. Heç ağrımıram da... Bir də ki keçmişdəki kimi oxuyuram, avazım doğma dağları aşıb havalanır, ətrafa yayılır, yayılır, yayılır...

Bilirsən, ata, adımlı dəyişiblər. İndi mən A... Yox,

bu adı dilə gətirməyə belə utanıram. İstəmirəm onu eşidib əsəbiləşsən...

Yəqin ki, elə bu məktub da mənim səhvimdir. Niyə axı sən vacib işlərdən ayrılmalı, məni düşünməlisən? İnan ki, sənin əhvalını pozub kefinə soğan doğramağı qarşıma məqsəd qoymamışdım. Nə isə, bağışla... Amma... Ürəyim partlayır, ay ata! Ətrafım bom-boşdur. Bir nəfər də olsun doğma insan görmürəm. Hər yerdə ancaq onlar var. Məni dəyişmək, özlərinə oxşatmaq, bədənimə damğa (nədi-nədi sonra desinlər ki, baxın, burasında bizim anadangəlmə nişanəmiz var) vurmaq istəyən onlar var!

Ata, artıq dirənməyə gücüm qalmayıb... Susuram. Bütün təhqirlərə dözüb yavaş-yavaş heç oluram...

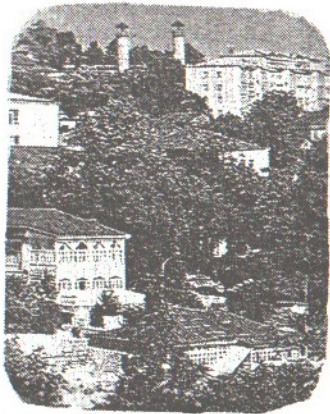
Yəqin ki, kökləri yerli-dibli çıxarıb zibilliyə tullamaq üçün on bir il kifayət etməyə də bilər... Amma bu köklərin yerində yeni nəsil yetişdirmək üçün on bir il tamamilə kifayətdir.

Nə vaxtsa görüşsək, məni tanımasan. Son illərin ağrı-acısı, haqsızlığı və zülmü yaddaşımın dərinliklərinə işləyib, sifətimə silinməz iz qoyub.

Bunu isə ata, mən sənə heç zaman bağışlamayacağam...

P.S. Bir sualım var: məni qaytarmaq istəmirsən?

Oğlun QARABƏXT
2002

ŞUŞAM

Bu gecə qəribə bir yuxu görmüşəm... Görmüşəm ki, Şuşadayam. Doqquz yaşım var.

Yanımda anam, atam, xalam, onun həyat yoldaşı, çoxlu tanış-biliş, musiqiçilər, şairlər, cürbəcür adamlar, adi Şuşa sakinləri...

...Balaca bir yeməxanaya yollanırıq. Yeməxanada iri miz, mizin üstündə ləziz yeməklər - şəffaf bal, iri kənd yumurtası, yağlı qaymaq, təndirdən təzəcə çıxmış buğlanan çörək, çeşid-çeşid mürəbbələr və ətirli kəkotu çayı yolumuzu gözləyir. Atam:

- Balla qaymağı qarışdır, gör necə dadlı olur - deyir.

Mənsə əsl şəhər uşağına xas ərköynüklə:

- Zəhləm gedir qaymaqdan, ondan qoyun iyi gəlir - deyə cavab verir və dodağımı sallayıram.

Atam təəccüblə:

- Ay bala, hoqqa çıxarma, nə qoyun?

- Xoşum gəlmir də...- deyib qabı qırağa çəkirm.

Atam başını bulayıb daha dinmir.

Yolu keçib hündür mehmanxanaya üz tuturuq.
Qaranlıq və sərin dəhlizə giririk. Divarlardan asılan qaralmış mis döymə lövhələrə uzun-uzadı tamaşa edib xəyala dalıram, özümü nişanlısını qucaqlayıb at çapan, deyəsən, gürcüəsilli şahzadəyə bən-zədirəm... Anamın səsi gəlir:

- Lift açıldı. Di gəl.

Güc-bələyla darısqal liftə yerləşib yuxarı qalxır, mərtəbəmizə çatıb işıqlı bir dəhlizə ayaq basır. Qarşımıza cılız, bəstəboy və gülürüz qadın çıxıb şirin şəkili ləhçəsiylə deyir:

- Hayındı gəldiniz, xoş gəldiniz!

Gülüşümü gizlədib otağa girirəm və dərhal eyvana qaçırım.

Aman Allah, bu ucalıqda da dağ olar?

Başında da süd rəngində buluddan papaq. Atamdan soruşmaq istəyirəm: "Görəsən, o buludu dərmək olarmı?". Həmin an atamın səsini eşidirəm:

- Havaya bax e! Cənnətdir!

Mən bic-bic soruşuram:

- Cənnət haradır?

Atam fikirləşmədən cavab verir:

- Elə bura!

Düşünürəm: deməli, Cənnətdə bulud papaqlı dağlar, xarı bülbül, kəkotu ətri və mavi minarələr olur...

Minarələrin yanında səs-küylü bazar, enli məşin yolu, yolun başında teatr, onun arxasında isə Güllüstan adlı cənnət bağı... Həmin bağda Natəvan adlı şairənin tunc heykəli.

Cənnət sakinləri bu heykəlin ətrafında oturub, çay içir, aramla söhbət edir, hərdənbir Bəbir adında çaypaylayan oğlanı çağırır, ona bir çaydan təzə kəkötü çayı dəmləməyi tapşırırlar. Bəbir "Baş üstə", - deyib qaçır, mənə sadələvhəcinsinə təəccüblənirəm:

- Heç adama da Qəbir adı verərlər?

Sonra bağdan çıxıb üzüaşağı qaçırım, yam-yaxıl bir çəmənə baxıb qəribə bir mənzərənin şahidi oluram: adamlar elə buradaca, yaşıllıqlar arasında, əlvan palazlar üzərində bardaş qurub otururlar. Bəzisi çalır, bəzisi oxuyur, bəzisi dinləyir...

Aralıqda ceyranlar gəzir, hərdənbir insanlara qəmgin baxıb nədənsə ağlayır. Mən çaş-baş qalıb soruşuram:

- Heç ceyran da ağlayar?

Sualım cavabsız qalır.

...Çiyinlərində yekə səhənglər, suya gedən incəbel Cənnət qızlarına qoşuluram. Qızlar bulağa yetişib səhənglərini duru, buz kimi suyun altına düzürlər.

Su axır, axır, axır... suyun şəffaflığında göydə üzən buludları, buludlar arasında itib-batan günəşi, sonsuz səmanı görürəm.

Başımı qaldırıb göyə baxıram. Gözüm göy qurşağı ilə qol-boyun olmuş şeytan çarxına sataşır. Çarx fırlanıb Cənnət uşaqlarının şən səslərini aləmə yayır. Var gücümlə çığırırım:

- Mən də istəyirəm! Məni də aparın!

Eşidirlər, məni özləriylə yuxarı, göyün, nə bilim, neçənci qatına qaldırırlar. Gözüm görənəcən,

nəfəsim kəsilənəcən ətrafı seyr edirəm: təbiətin yaratdığı möcüzələrə - insan ayağı dəyməyən, gur meşəli sıra dağlara, seyrək duman içərisində gizlənən qırmızı damlara, daş evlər arasındakı xırdaca həyətlərə, həyətlərdə çörək yapan, yun çırpın, gəbə yuyan ağbirçək Cənnət nəvələrinə, sabunlu sularda yalın dabanlarıyla şappıldayıb qaçdı-tutdu oynayan totuş Cənnət nəvələrinə, iri tavalarda buğlama bişirən, sobanın istisindən yanaqları pörtmüş, nazlı-qəmzəli Cənnət gəlinlərinə, buradaca odun yaran, daş daşıyan gündən qaralmış, enlikürək Cənnət igidlərinə tamaşa edirəm.

Həyat öz axarı ilə gedir; Cənnət sakinləri yaşayır, yaradır, gülür, danışır, savaşıq, ağlayır, dünyaya uşaq gətirir, dünyadan insan köçürür, yaşayır, yaşayır... Özləri də bilmir ki, harada yaşayır...

Artıq asimana üz tuturam, qartallara, şahinlərə qoşulub sıldırım qayalığın qoynundakı Cıdır düzünün üstündən uçuram.

A-a-a-a, baxın ha! Mən uçura-a-am!

Qacarın meydan oxuyub ölümə təslim olduğu Cıdır düzünün, Vaqif məqbərəsinin, Nəvvabın, Üzeyirin, Bülbülün dünyaya gəlib boya-başa çatdığı ev-eşiklərinin, kitablarla süslənmiş Məmayi məscidinin, əfsanəvi İsa bulağının, füsunkar Natəvan bağının, Xanın yanıqlı avazının havalandığı meşələrin, çəmənlərin, düzlərin, bağların üzərindən...

Yuxarıdan yurdumun bu mənzərələri mənə o qədər əlçatmaz, o qədər uzaq və qərib gəlir ki!

Hardansa Cənnət bülbüllərinin cəhcəhləri qula-

ğuma dəyir. Demə, Cənnətdə də belə oxuyarmışlar! Bəstəkarlar, xanəndələr, tarzənlər, şairlər yığılıb kimisi çaşqınlıqla, kimisi maraqla, kimisi kədərlə mənə baxır.....

Mənsə uçuram...

Aman Allah, Cənnət necə gözəlmiş, nə yaşılmış, nə təmizmiş, nə məsummuş!

Mən burada qalıb daha heç yerə dönmək istəmirəm. Burada yaşayıb, burada ölmək istəyirəm! Cənnətdə. Vətənimdə...

Oyanıram...

Yavaş-yavaş özümə gəlirəm. Fikirlərimi duruldub yaddaşımı sahmana salıram.

Doqquz yaşlı olmadığımı, neçə ildir ki, xalamın həyatdan, yoldaşınınsa məmləkətimizdən köçdüklərini, şairlərin, musiqiçilərin, adi adamların dalbadal, amansızcasına həyatdan getdiklərini acı gerçəklik-tək anlayıram.

Bu illər içərisində itirdiklərimizi yada salıb fikrə dalıram.

Düşünür, düşünür, düşündükcə oyanmaq istəmirəm.

Uşaqılıq illərinə, Cənnət - Şuşama, həqiqətə qayıtmaq: "Hayındı gəldiniz, xoş gəldiniz!", - sözlərini eşidib yuxuma dönmək istəyirəm...

Y. Nəvabın əsərləri
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
KİTBXANAASI
INV. № 92114

AĞAC

Dünən nahardan sonra, saat 3-ə yaxın məni kəsib doğramasaydılar, bu gün 80 yaşım tamam olacaqdı. Doqquzuncu onilliyi "xırdalamaqçün" yalnız bir gün - bircə gün çatmadı. Heyf, səd heyf... Amma neyləməli, həyatdır da...

Məni ürək ağrısıyla doğrayıb kəsirdlər. Bunu hiss edirdim. Vəziyyəti başa düşərək cıncırımı da çıxarmadım. Ancaq dərindən köksümü ötürdüm və köhnə həyatın beton döşəməsinə əzəmətlə yığıldım. Qol-budağım yerin cazibəsinə müqavimət göstərir və qəzəblə etiraz edirdi. Yəqin ki kənarında qoyulmuş paslı vedrə qarşısında əyilmək istəmirdi. Bir vaxtlar bu vedrədən dibimi səxavətlə sulayardılar, indi isə o, tir-tir titrəyən yarpaqlarımı dairəvi tək gözüylə biganəliklə seyr edirdi.

Həmin an əcdadlarımla köklərimin yanında olmaq, onlardan imdad diləmək üçün torpağa gömülmək istədim. Bununçün başımla betonu dəlmək lazımdı, amma məlumdur ki, bu işi yalnız körpəlik çağında etmək olur... O çağlarda ki heç nə vecinə deyil, həyat isə səni dəlicəsinə yaşamağa çağırır. Mənimsə döşəmənin betonunu deşməyə heyim qalmamışdı. Heç balalarımı-budaqlarımı məndən və bir-birindən ayırıb, amansızcasına qırıb tökənlərdən müdafiə etməyə də təqətim yox idi. Onları bir az incidib hərəsi-

ni bir yana tulladılar. Balalarım artıq mənimki deyildi. Bizi kəsib bir-birimizdən ayırdıqlarına görə yox, onları qoruya bilmədiyimə görə. Beləliklə, həm sələflərsiz, həm də xələflərsiz qaldım. Keçmişimdən və gələcəyimdən məni belə ayırdılar. O an mənə ancaq yaşadığım ömrü xatırlamaq qalırdı...

Tamamilə təsadüfən gəlmişdim dünyaya... Kiminsə istəyindən deyil, ehtiyacdan doğulmuşdum. Məni yerə basdırmamışdılar, sulamamışdılar, qidalandırmamışdılar... Dünyaya gəlməyim nəzərdə tutulmamışdı, odur ki, demək olar, qanunsuz doğulmuşdum. Özüm öz gücümlə asfaltı yarıb işığa çıxanda ətrafdakı dünya mənə son dərəcə gözəl və cəlbedici göründü. Aman Allah, necə də tez böyümək, boy-buxunlu, şümal olmaq istəyirdim. Əvvəl-əvvəl heç kəs mənə məhəl qoymurdu. Bir-iki dəfə hətta əzmək, qaba çəkmələriylə asfaltı yapışdırmaq istəmişdilər məni. Elə bil, sübut etmək istəyirdilər ki, bu dünyada balaca və köməksiz pöhrə olmaq nə qədər çətinmiş. Amma beləcəsinə alçaldılıqda da mən çayır taleyi yaşamaq və sürünə-sürünə hara gəldi dırmaşan sarmaşiq olmaq istəmədim. Mən başımı uca tutdum, çiyinlərimi gen açdım, hey yuxarı baxdım, sonra da torpaqdan təkən alaraq, ciyərdoluşu nəfəs çəkərək göylərə yüksəldim. Böyüdüm, möhkəmləndim, qol-budaqlı oldum.

Xoşbəxtlikdən doğulduğum həyat səs-küylü şəhərin tən ortasında olsa da, hay-haraylı küçələrdən ayrılmışdı, çox vaxt səssiz-səmirsiz qalırdı və havası

da saf, təmiz idi. Həyat dörd tərəfdən köhnə evlərlə əhatələnmişdi. Evlər hündür deyildi, nimdaşdı, divarlarının suvağı tökülmüşdü, qədim daş evvanlarının məhəccərləri sınıq-salxaqdı.

Mənzillərin giriş qapıları dar meydançaya açılırdı. Elə barmaqıqlar ardındakı çox sayda pəncərələr də bura baxırdı. Pəncərələrin arxasında bitib-tükənməyən səhər, axşam yeməkləri, naharlar hazırlanırdı. Çox vaxt mətbəx qoxuları bir-birinə qarışırdı. Mənzillərdə çeşid-çeşid insanlar yaşayırdı - müxtəlif millətlərə, dinlərə, adət-ənənələrə mənsub olan adamlar. Onları doğma şəhər, köhnə ev və sakit həyat birləşdirirdi və bu həyatın ortasında mən bitmişdim, ətrafa kölgə salırdım. İlboyu həyatda uşaqlar belədən-belə qaçar, cürbəcür oyunlar oynayar, məni qucaqlayar, başıma dırmaşar, budaqlarımı silkələyər, barmaqclarımı sındırardılar. Mən uşaqlara sipər olub bəzən onları müdafiə edərdim, qucağıma alıb qaldırar, ucalıqlara aparar, sonra da üsulluca torpağa endirərdim. Belə oyunlardan uşaqların xoşu gələrdi, eşq etirafını bildirmək üçün bədənimə bıçaqla adlarını cızardılar. Ağrıdan bəzən səssizcə ağlayardım. Amma hər əzaba dözər, zədələrimi unudardım. Yaralarım sağalardı, yerində yalnız kövrək sevgi etirafının yeri qalardı.

İlin isti aylarında həyat qələbəlik olardı; səhərlər kölgəmə top-top oynayan uşaqlar yığışar, axşamlar nərd atan qocalar toplaşar, gecələr isə kart oyna-

yan, gitara çalan gənclər gələrdi. İlahi, ömrümboyu nə qədər lənət və qarğış eşitdim, neçə-neçə məhəbbət izhar edənlərin pıçıltılarının şahidi oldum!

İllər bir-birini əvəz edirdi. Qanlı-qadalı inqilab günlərini yaşadım; amansız küçə mühakimələri, günahsız insanların qətlə yetirilməsi, təqiblərin, sürgünlərin fəsadı, yuxusuz evlərin adamsız girişlərinə də ehmal addımlar, paslı dəmir rəngli ac-yalavac müharibə ayları, bombardmanın uzaq uğultusu və qaranlıq səmadakı atəşfəşanlıq - bütün bunlar gözlərim qarşısından keçdi. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, bu dəhşətli günlər heç vaxt bitməyəcək və hər yeni payızı ömrümün son fəslə kimi qarşılayırdım. Qışda az qala ölür, baharda ölümün şərti anlayış olduğunu başa düşür, yayda isə belə qənaətə gəlirdim ki, həyat gözəldən gözəldir və onun uğrunda ölümü də qəbul etmək mümkündür.

Yay ayları isti keçirdi, qadınlar qalın paltarlarını dəyişir, yuyulmuş ağları, mələfələri, məhrabaları kəndirdən asır, dəsmallarıyla və qəzetlərlə sifətlərini yelpic kimi yelləyirdilər. Bürkülü axşamlar eyvan meydançasına çıxar, məhəccərə yanaşar, gözlərini ala-toranlığa zilləyərək uşaqlarını çağırırdılar. Uşaqlar hay verməyəndə analar həyəətə düşər və nə üçün gəldiklərini unudaraq qonşularla söhbətə-qeybətə qurşanardılar - bazardakı qiymətləri, dükanlardakı növbələri, qonşuların qalmaqalını, özgələrin məşuqələrini və öz ərlərini müzakirə edərdilər.

Həyəət uşaqları bir yerdə böyüyər, eyni məktəbə gedər, eyni şeylər haqqında söhbət edər, eyni arzularını bir-biriylə bölüşərdilər. Yaşları artdıqca uzaqdan gələn musiqini dinləyər, bir-birinə lətifələr danışar, amma çox yavaş səsə bəhs edərdilər və ara-sıra boylanıb ətrafa boylanırdılar - birdən görün-əşidən olar...

Zaman aldadıcı şəkildə şənləndirirdi. Elə bil, həyatın tamam başqa - xoş üzünü göstərirdi insanlara. Bu tərəfdə hərki-hərkiçilik və dəbdəbəli azadlıq bərq vururdu. Amma nə dəbdəbə onlarçün idi, nə də azadlıq...

İllər ötdü, nəvələr gəldi dünyaya. Çox şey dəyişdi, çox şey də olduğu kimi qaldı. Yəqin ki mən də qocalmışdım. Bunu qəfildən, birdən-birə dərk etdim. Bir sakit sentyabr gecəsində anladım ki, tarix təkrar olunur, həyat vaxtın dekorlarını və iştirakçıların zahirə görkəmlərini dəyişdirərək, çoxdan ötüb keçmiş günlərin tamaşasını yenidən oynayır.

Hadisələr sanki dramın iştirakçılarından asılı olmayıb çox becid cərəyan edirdi.

Uzaq saat gecə yarısını çoxdan xəbər vermişdi, yorğun evlər nəm yuxulara qarq olmuş, qanıçən ağcaqanadlar gecə ovuna çıxmışdılar. Mən də yorulub bir az mürgüləmək istəyirdim. Nə qədər vaxt keçdiyi yadımda deyil. Bəlkə bir saat, bəlkə də üç. Ehtiraslı pıçıltıdan oyandım. Şübhəsiz, bu Onun pıçıltısı idi. Pıçıltı sahibi olan oğlan hamıdan yaraşlıq, hamıdan ağıllı, hamıdan xeyirxah idi. O oğlan ki sev-

gilisi üçün aylarla dəli-divanətək gəzirdi. Aşiq olduğu qız nənəsinə çox oxşayırdı. O nənəsinə ki yetmiş iki il bundan əvvəl, hökumətdə mühüm vəzifə daşıyan oğlanın ulu babasının başını tovlamışdı. Nəticədə oğlanın ulu babası qırğın zamanı biçarə ailəsinə atmış, olmazın əzab-əziyyəətə qatlaşmış və həbsxana divarları arasında güllələnməsini gözləyə-rək ömrünü başa vurmuşdu.

Yetmiş iki il bundan öncə hər küncdə-bucaqda bu məsələdən danışib mat qalırdılar - necə olub ki, belə mötəbər və ağılı başında olan bir insan bu qədər ucuz macəranın toruna düşüb.

O vaxt hələ toxmaçar idim. Ətrafımda hər şey mənə böyük və möhtəşəm görünürdü. İnsanları xeyirxah və sadəlövh bilirdim.

Həmin an da yaddaşımda o uzaq isti gecə canlandı: bax, beləcə ehtiraslı pıçıltılar, sevgi etirafları, ömrünün sonuna qədər vəfa əhdləri, etibar andları.

İndi ailədağıdan nənənin məlahətli nəvəsinin əllərini babasının yeganə varisi oxşayır və öpürdü. Bu əlləri köksünə sıxaraq məst olur, sevgilisinin gözəl sifətini ovucları arasına alır, dodaqlarını səbirsizliklə axtarır, saçlarını, boynunu, sinəsini öpüslərə qərq edirdi.

Cinqirimi çəkmədən quruyub-qalmışdım. Sanki yuxulamışdım. Kənardan baxaraq anlayırdım ki, qarşımda çoxdan tanış olan süjet təkrarlanır. Süjetin sonluğunu bildiyim üçün qışqırmaq, haray çəkmək

istəyirdim. Amma məgər ağaclar qışqıra bilir? Ona görə də susmuşdum. Tarix isə həyasızcasına təkrar olunurdu. Bax, indi qız deyəcək ki, ailəsi onların qovuşmasına heç vədə razılıq verməz, çünki o başqa millətdəndir. Oğlan etiraz etməyə çalışacaq. Qız əliylə oğlanın ağzını qapayacaq. Sonra pıçıldayacaq ki, gəl qaçıb gedək. Oğlan cavab verəcək ki, bu mümkün deyil, valideynlərini qoyub gedə bilməz. Qız deyəcək ki, onun valideynləri ölsələr də, bu nikaha razılıq verməyəcəklər, axı onun ulu babası 18-ci ildə oğlanın əcdadlarını qətlə yetirib, nənəsi isə bütün ailənin faciəsinə bais olub. Oğlan susacaq. Qız ah çəkəcək...Hər şey təkrarlandı. Köks ötürməyə qədər eyni cür.

Bu, bir neçə ay davam etdi. Onlar himayəmə ehtiyac duyduqları üçün gec saatlarda, bəzən dan yeri qızarıanda görüşürdülər. Soyuqlar düşəndə bu gizli görüşlər daha təhlükəli olurdu. Həyəti dövrə-ləyən eyvanlardan mənim çılpaq qollarım arasından bir-birinə sarılmış fiqurların silueti aydın sezilirdi. Artıq yarpaqlarım tökülmüşdü, ona görə də görüş-lərin sirtini saxlamaq çətinləşirdi. Get-gedə onların sayı azalır, hadisənin sonluğu yaxınlaşırdı.

Bir gün hər şey dəyişdi. Şəhərdə iğtişaşlar başlan-mışdı. Küləkli gecələrin birində qız dedi ki, vaxt ye-tişib və o, şəhərdən köçüb-gətməlidir. Sonra da əlavə etdi ki, əgər oğlan onu istəyirsə, bərabər qaçmalıdırlar.

Həmin günün səhərisi oğlanın atasıyla söhbəti qulağıma dəydi. Eyvanda dayanmışdılar, yavaşdan danışirdılar ki, qonşular eşitməsin. Ata səbrlə oğluna məsləhət görürdü ki, özünü ələ alsın, bu başibəlali məhəbbətə birdəfəlik son qoysun. O dönə-dönə təkrarlayırdı ki, balasına kömək etmək istəyir, amma oğlunun bu qızla əlaqəsi əzab-əziyyətə məhkumdur. Əgər qız başqa millətdən olsaydı, yaxud bütün bu işlər bir neçə il əvvəl baş versəydi - başqa məsələ. Amma indiki vaxtda - oğlan qızın həmvətənləri tərəfindən doğma Vətəninin tapdanmış şərəfini qorumalı olduğu bir zamanda - bu, necə baş tuta bilər?

Oğlan başını aşağı salıb dinməzcə dinləyir və elə hey susurdu. Onun deməyə bir sözü, gətirməyə bir dəlili yoxdu. O, atasını, anasını, Vətəninini sevirdi, onların hər biri uğrunda həyatını qurban verməyə hazırı. Amma onu da bilirdi ki, sevdiyi qızsız da yaşaya bilməz. Bunu atasına da dedi. İndi də atası susdu. Dediklərinə bir şey əlavə edəsi deyildi.

Vaxt keçirdi...Uzaqlardan tələblər və hərəkətə keçmək çağırışları eşidilirdi. Tutqun yanvar günlərinin birində həyətimize qara bir kütlə daxil oldu. Onlar mənim qollarımı qırdılar, barmaqlarımı sındırdılar, eyvanlara çıxıb dəyənlərlə qapıları, pəncə-

rələri döyəcləməyə başladılar. Oğlan qızı və nənə-sini evlərində gizlətdi. Həmin gecə qorxuya dözməyən nənənin ürəyi partladı. Sarsılmış nəvə eyvana qaçdı, sonra da yüyürə-yüyürə pilləkənlərlə həyatə düşdü; yerə yığıldı və başını betona döyərək anlaşılmaz bir dildə nəsə dedi. Onun dalınca qaçan oğlan qızın çiyinlərini qucaqlayıb qulağına nəsə pıçıldadı. Qız qəfildən susdu, beli bükülmüş halda bir müddət səssiz-səmirsiz oturdu, sonra yavaş-yavaş ayağa durdu və nifrətini gizləmədən dəhşətli sözlər dedi:

- Nənəm sizin üstünüzdə öldü. Siz bizim torpağımızı alıb xalqımızı məhv etdiniz. Buna görə sizə nifrət edirəm.

Sonra mat-məəttəl qalmış oğlana baxıb vecsiz halda əlavə etdi:

- Sənə də nifrət edirəm.

Oğlan cəld sevgilisinə yaxınlaşıb ovcuyla onun ağzını bağlamaq istədi. Qız onun əlindən çıxıb hirsli-hirsli tüpürdü, tüpürək oğlanın sinəsinə düşdü. Sonra qız kənara çəkildi. Elə o andaca ayağı paslı vedrəyə ilişdi, bürəyib yığıldı və başı kənara yığılmış daşlara dəydi. İndi o, hərəkətsiz uzanmışdı və parçalanmış gicgahından qan süzülürdü.

Təqsirkar yoxdu.

Həmin gecə güclü külək qopmuşdu. Heç cür ya-

ta bilmirdim. Qollarım dəli rüzgarlardan sızım-sızım sızıldayır, gövdəm ağrıyır və inildəyirdi. Hiss edirdim - məhz bu gecə elə bir şey olacaq ki, ondan sonra mən əvvəlkiyə çıxarkən çəkməyəcəyəm, ətrafıma kölgə sala və sərinlik sərə bilməyəcəyəm. Yanılmamışdım. Oğlan sübh tezdən, dan yeri söküləndə yanıma gəldi. Əlində balaca nərdivan və qaba kəndir vardı.

Nərdivanı gövdəmə dayayıb ehmalca qalxdı, kəndiri qollarımdan birinin üstündən aşırı, düyün vurdu, boğazını kəndirə keçirdi və nərdivanı ayağıyla itələyib kənara atdı. Bu an güclü yel əsdi. Küləyə yalvardım ki, ağır yük altında əyilmiş qolumu qoparsın. Külək sözümlə məhəl qoymadı. Qolum cırıldı, amma qırılmadı.

Səhərə yaxın külək kəsdi. Evin ilk sakini qolumdan asılmış meyidi görəndə, artıq susmuşdum, çünki heç nə vecimə deyildi.

O mənhus gecədən bir həftə keçib. Bu vaxt ərzində fəryadlara və ağılara alışmışam. Hər gecə, səhərə yaxın oğlanın anasının səsinə eşidirəm. Qonşular deyirlər ki, arvadın başına hava gəlib.

Ölümümün ərəfəsində onun ağırılı harayını eşitdim: "Mən daha bu ağaca baxa bilmirəm!.."

Dünən nahardan sonra, saat 3-ə yaxın məni kəs-

dilər. 80 yaşına cəmisi bircə gün qalırdı. Neyləməli, həyat belədir də...

Yıxılarkən son dəfə tanış həyatə baxdım və ağıma bir fikir gəldi: bütün bunları nə vaxtsa görmüşəm; yıxılıb yerlə-yeksan olmağımı da haçansa yaşamışam. Onu da düşündüm ki, həyatımda ilk dəfə kəsilib doğranmıram. Deməli, bu dünyada hər şey təkrar olunur, təkrar olunduqca da öz yerini tapır...

KEÇMİŞƏ SARI

Balaş dayı köhnə tranzistorunu götürüb həyətə çıxdı. Arvadının narazı səsini eşitdi:

- Başına papaq qoy, gör gün necə yandırır!
Balaş dayı bu sözə məhəl qoymadan həyətə düşdü, balaca skamyanı lap divarın dibindəki kölgəliyə çəkib ehmalca əyləşdi, "Araz" radiostansiyasını tutdu. Ciddi qadın səsi xəbər verirdi ki, MDB ölkələrinin növbəti konfransı işə başlayıb... Bu anda tranzistor sanki öskürdü və diktorun səsi xırıldadı.

Balaş dayı dalğanı dəyişdi, muğam ifa edən kişi səsi eşitdi, məmnunluqla başını tərpətdi və stansiyanı itirməmək üçün transiztoru astaca asfaltın üstünə qoydu. Sonra arxasını divara dirəyib ləzzət içində göz-lərini yumdu.

Muğam məlhəm kimi bütün vücuduna yayıldı və Balaş dayı düşündü ki, bəzən insana rahatlıq üçün çox az şey lazım olur.

Xəyalında dağları, meşəni, sərin bulağı, su kə-

narında kiçik yeməxnananı, kömürləri cızıldayan manqalı, manqaldan burula-burula qalxan tüstünü və insanı məst edən kabab iyini canlandırırdı. Qoca çınarın kölgəsində ağappaq süfrə salınmış masa, masanın üstündə boşqablara səliqəylə düzülmiş tər-təzə göyərti, qırmızı turp, növbənöv şorabalar, motal pendiri, təndir çörəyi, buz kimi tut arağı, uzaqlarda isə fikirlərini yandırıb-yaxan xatirələr aləminə aparın, ürəyi sızıldadan muğam sədaları...

- Balaş, qardaş, süz görək, tut arağını isitmək olmaz. Əldən qıvraq ol.

- Düz deyirsən, qardaş, tut arağını da, qadın kimi görək əldən buraxmayasan. Hər ikisiynən qətiyyətli davranmalısən. Ver görüm qədəhini.

Bəli də, başlandı, əvvəlcə bir-birinin sağlığına, sonra ailələrinin, uşaqlarının, valideynlərinin (rəhmətə getmişlərə Allah qəni-qəni rəhmət eləsin!), sonra burada olmayan dostlarının və ümumən dostluğun, bir-birlərini bir kəlmədən, bir işarədən anladıklarının şərəfinə (axı bəzən münasibətlərinin bütün gözəlliyini vaxtında dəyərləndirmək olmur), demək yenə dostluğun, etibarın, məhəbbətin, gənclik illərinin, yeri gəlmişkən, onlara xidmət edən cavan oğlanın sağlığına; həmişə bir-birlərinin gözünün içinə dik baxmağı bacarmalarının, gələcəkdə də heç vədə, heç vaxt namərdlik eləməməyin və ömürlərinin axırınacan da belə qalacaqlarının şərəfinə bədə qaldırdılar.

Balaş dayı ovcunun içiylə yaşarmış gözlərini sildi və Tapdığı artıq neçə ildir dünyada olmadığını, amma Balaşın yaddaşında, elə bil, dünən ölmüş kimi canlandığını düşündü.

Son vaxtlar nədənsə tez-tez Tapdığı xatırlayır və onu da düşünürdü ki, iki aydır təqaüd almır və yaşamaqçün daha heç bir imkanları qalmayıb.

Buna baxmayaraq Balaş dayı axır üç ildə Məsimin qəbrini düzəltməyə üçün yığdığı pullara heç vəcəhlə dəymək istəmədi. Çünki bilirdi, bu məbləğdən bir qəpik belə götürsə, yavaş-yavaş hamısını xərcləyəcək. Məlum məsələdir: bir dəfə şeytanın fitvasına uysan, sonra bunu hər dəfə, işin çətinə düşən kimi etməli olacaqsan.

Bir də ona görə ki, bu, Balaş dayının görünməmiş inadkarlıq göstərərək oğlu Məsim üçün eləmək istədiyi son iş idi. Axı o, Məsim qarşısında izaholunmaz və ona görə də daha əzablı, ürəyini parçalayan günah hissi duyurdu. Bəlkə günahı ondaydı ki, oğlunu başqa cür - çoxları kimi laqeyd, şəxsi maraqlarından, eqoist istəklərindən, öz məqsəd və niyyətlərindən, planlarından qeyri hər şeyə biganə, hər haqsızlığa qul kimi dözən, "azacıq aşım, ağırmaz başım" prinsipiylə yaşayan: "Əşi, mənim nə vecimə, onsuz da məndən heç nə asılı deyil", - deyə özünə bəraət qazandıran kənar müşahidəçi kimi yetişdirib boyabaşa çatdırıb bilməmişdi? Bəlkə ona görə ki, "Odun-alovun içinə girərəm, amma bir şərtlə: birinci yox,

ikinci, beşinci, qırx altıncı-neçənci oluramsa-olum, amma açılmış yolla gedim", - deyən, kiminsə qurdu-ğu oyunları oynayanlar kimi tərbiyə edə bilməmişdi Məsimi?

Amma Balaş dayı onu da bilirdi: həyat oyununda heç vaxt zəfərlərinlə öyünməməlisən ki, rəqibini - Ölümü qıcıqlandırmayasan. Axı onsuz da nəticədə məhz rəqibin qalib çıxır bu oyunda. Və zəfər çalaraq da ən yaxşı, ən parlaq, ən fədakar iştirakçılarının həyatlarına son qoyur.

Balaş üçün də ən dəhşətlisi oydu ki, Məsim kimiləri yaxınlarından başqa heç kəs qiymətləndirmək belə istəmirdi, çünki əslinə qalsa, kimə lazım idi belələri? Sadəcə, işlərini bitirib yoxluqda qeyb olurdular və öz yerlərini digərlərinə təhvil verirdilər - bax beləcə sadələvh, romantik və hələ də Xeyirə və Ulu Ədalətə inanan fatalistlərə...

Bunları dərk etdikcə Balaşın beyni qaynayır, ürəyi də az qalırdı yerindən çıxsın. Amma bununla belə, Məsim üçün edə biləcəyi yeganə şey soyuq mərmər parçası - nə vaxtsa yetərinə pul toplayıb qoyacağı başdaşığıdır. Qiyməti də heç çox deyildi - cəmi-cümlətən iki qocanın üç il ərzində yarım-yarı tox yaşaması...

Əslində, bu qəbirdaşının özü də şərti bir şey idi, heç olmayan qəbrin özü kimi. Qəbri, daha doğrusu, qəbristanlıqdakı yeri Balaş lap çoxdan almışdı və elə zənn edirdi ki, el-oba qaydasınca haçansa orada onun

özünü yeganə övladı Məsim dəfn edəcək. İndi qəbir boş qalmışdı. Çünki Balaş hələ həyatda idi, oğlu isə orada basdırıla bilməzdi, axı mina partlayışından sonra Məsimdən heç bir şey qalmamışdı.

Son günlər Balaş da, arvadı Qönçə də su-çörəklə dolanır, boş evi dolaşır və artıq nə barədə düşüncəklərini bilməyib çarəsizliklərini boyunlarına almağa belə özlərində cəsarət tapmırdılar.

...Bürküydü. Balaşın heç iştahı da yox idi. Amma ara-sıra ağına gəlirdi ki, ölkəsinin tox və firavan gələcəyi uğrunda uzun illərboyu bu qədər tər töküüb işləyəndən sonra ahıl çağında sabahkı günü necə yaşayacağını düşünməli, aclıqdan ölməkdən daha artıq bu ehtimalın özündən təlaşlanmalıdırsa, SOBES müdirini öldürmək kimi dumanlı fikirlər onu təəcübləndirməməlidir.

Axşamın ala-toranında Balaşın ürəyi daha çox darıxırdı və o, qapının ağzından asdığı nimdaş qol saatına baxıb dərk etdi ki, görünür, bu gün də arvadıyla ac-yalavac yatmalı olacaqlar.

O, köksünü ötürdü və qərara gəldi ki, elə sabah SOBES-ə gedib son aylar ürəyində yığılanların hamısını boşaldacaq. Dərhal düşündü ki, axır vaxtlar bu cür fikirlər tez-tez ağına gəlir və özünü elə toxdatdı ki, səbr etmək də, susmaq kimi qızıldır və dözə bilənlər hökmən bir vaxt haqqını alacaq. Odur ki, Balaş SOBES-ə bu səfərini gələcək naməlum vaxta qədər təxirə saldı.

Qönçə təsəvvür edilən bütün mümkün və qeyri-mümkün dəlillərini ortaya qoyub şikayətlənməkdən və deyilməkdən usanaraq dişini-dişinə sıxıb susurdu. Balaş əvvəl-əvvəl Qönçənin dediklərinə sakit və səbrlə dözüür, sonra əsəbi və sərt cavab verir; son nəticədə isə tamam laqeydləşib arvadının qəsdən dinib-danışmamasıyla heç maraqlanmırdı da.

Bir dəfə növbəti dava-dalaşdan sonra Balaş özündən çıxıb: "Əşi, cəhənnəm olsun bu daş", - deyərək pulları götürmək istəyəndə indiyəcən partizan kimi əyilməz və tank kimi möhkəm duran Qönçə yalvarıb-yaxarmağa başladı. Balaşın ayaqlarına yığılıb oğullarının xatirəsinə and verdi ki, əri nəbədə belə iş tutsun. Balaş arvadını itələdi, biz az tərəddüd etdi, sonra gecə bura qayıtmamağa qərar verib evdən çıxdı.

Bulvarda o yan-bu yana gəzdi, dəniz qırağında skamyada oturub olanları bir az götür-qoy etdi, arvadını nahaq yerə incitdiyini başa düşüb, şam yeməyinə bir stəkan tum alıb evə döndü.

Qönçə tumu görüb əvvəlcə sevindi, sonra beynində nəyisə hesabladı və qanı qaraldı. Birgə həyatlarıboyu arvadının istək və narazılıqlarını gözlərindən oxumağa alışmış Balaş soruşdu ki, arvadı indi niyə qanıqara gəzir və "elə-belə" cavabını alıb hirsli-hirsli gedib yatdı.

Səhər çörəyə pulları çatmadı.

Məlum oldu ki, dünən Qönçə qarşıdan gələn qış

aylarında çörək puluna qənaət etmək üçün bir torba un alıbmiş və son pullarının demək olar ki, hamısını buna xərcləyibmiş. Qalan xırda-xuruşa səhər çörək alma-lıymışlar. Axşam əriylə dalaşandan sonra və onun yə-nə də evdən getmək istədiyini görüb bu xırda-xuruşu yavaşca Balaşın bom-boş cibinə qoyubmuş. Bu nəcib hərəkətdən bixəbər olan Balaş isə arvadını sevindir-mək istəyibmiş; indi isə bu "səxavətinin" bəhrəsini gö-rürdü.

O gün ac qaldılar, ancaq nahar vaxtı bütün öm-rünü şəhərdə yaşamış və birtəhər babat çörək yapa bilən Qönçə etiraf etdi ki, bir az meyvə də alıb.

Balaş arvadının bu "bədxərcliyindən" qeyzlənsə də, gözlərini boş qabına zilləyib kəlmə də kəsmədi.

Nəhayət, boğaza yığılıb ayağa durdu və həyat-da olan yeganə qohumu, əmisi oğlu Salmandan ge-dib bir az borc almaq üçün geyinməyə başladı. Elə bu vaxt Qönçə əlində şirniyyat dolu iri sini otağa gir-di və dedi ki, qonşunun qızı Lətafətin nişanıdır, bizə də pay göndəriblər.

Balaş qaş-qabağını salladı və arvadına tapşırırdı ki, elə bu saat payı geri qaytarıb desin ki, hər ikisinin diabeti var və şirin şey yeyə bilməzlər.

Qönçənin ağzı açıla qaldı, nəse demək istəyirdi ki, Balaş qətiyyətlə onun sözünü ağzında qoydu:

- Heç fikirləşməsən ki, podnosu necə qaytara-caqsan? Bomboş? Ayıb deyil?

Qönçə də əri kimi məğrur olduğundan və Bala-

şın bu haqlı iradına heç bir cavab tapmadığından başını aşağı salıb kirimişcə əl dəymədikləri şirnilərlə dolu sinini qonşuya apardı.

Bu hərəkət qonşuya yaman toxundu, axı bu, açıq-aşkar hörmətsizlik idi. Qonşu sinini götürüb dedi ki, lap susuzluqdan ölsə belə, bundan sonra bir stəkan su istəməkçün Balaşgilin qapısına getməyəcək. Elə bil, Qönçənin başına qaynar qazan əndərdilər. Evə dönüb ərinə agah elədi ki, axırını qonşularıyla da "salam-kəlamı" kəsməli oldu və əgər yaxın zamanlarda hər hansı biri ömrünü Allaha bağışlasa, qalan ölənə tək-tənha basdırmalı olacaq.

Balaş bir şey demədi, burnunu çəkdi və üzünü divar tərəfə çevirdi.

Bir gün də belə keçdi.

Gecə Balaş yuxu gördü. Gördü ki, Parapetdə, "Nərgiz" kafesinin qabağında beşyaşlı oğlu Məsimə dondurma alır, o isə dilini çıxarıb dondurmanı yalayır və atasına baxıb soruşur:

- İstəyirsən sən də bir dəfə yala?

Balaş əyilib oğlunun barmaqlarından axan şokoladı diliylə silmək istəyərkən qəfildən arvadının dəli qışqırığına oyanır.

- Tez ol, torbanı ver, onu mən almışam!

- Aman Allah, sən yuxuda da yemək görürsən?

Yuxusunu siyirib-atmış Qönçə yorğun-yorğun:

- Balet görməyəcəm ki...- deyir.

Və yenə də ac yuxu.

Səhər isə qəndsiz, şəkərsiz təlx çay, dünənki kərpic kimi quru boyat çörək...

- Bu çörəyi nədən bişirmisən, daşdan?

- Sən olan yerdə daş nəyə gərək?

Balaş söhbəti zarafata salmaq istədi:

- Onda sevin ki, məni yeyirsən, necə olsa, təsəlli-

dir.

Qönçə bu sözləri heç eşitməyibmiş kimi yenə başladı:

- Xahiş edirəm, nə olar, SOBES-ə get, bəlkə bir şey var.

- Getməyəcəyəm, qoy özləri gəlsin.

- Özləri gəlməyəcəklər, ay Balaş. Çox lazımsan onlara. Pensiyanı heç kəsin evinə gətirmirlər.

- Bəs indiyə qədər niyə gətirirdilər?

- Yazıqları gəlirdi bizə, ay fağır. O da Məsimin ölümündən sonra ilk vaxtlar.

- Onda heç lazım da deyil.

- Sənə lazım deyil, qoy onda mən gedim.

- Yox, yox, bir də yox! Bircə o çatmırdı ki, Balaşın arvadı gedib pul üçün dilənsin.

- Balaş, axı bu sənə pulundur, zəhmətinlə qazandığın halalca pulun. Axı niyə tərslük edirsən?

- Dedim ki, yox, vəssalam!

Qönçə dodaqlarını büzüb süfrəni yığışdırdı.

Balaş bulvarda skamyadan götürdüyü srağagün-ki qəzetə zilləndi.

Qəzetdə çap olunanların hamısını başdan-ayağa

oxumuşdu, indi isə özünü elə göstərirdi ki, guya nəşə diqqətini çəkib. Qönçə dinməz-söyləməz ərinə seyr edib başını buladı. Qadının fikirləri çox-çox uzaqlarda idi və yalnız əlində oynadığı stəkandan bəlli olurdu ki, Qönçə burada, yaxındadır.

Sonra yavaşcadan pıçıldadı:

- Məsim heç vaxt qoymazdı ki, mən ac qalım.

Bunu deyib o biri otağa keçdi.

* * *

Məsim dünyaya gec gəlmişdi. İlk övladlarını Qönçə öz başsoyuqluğu ucbatından tələf etmişdi. Pəncərə şüşələrini silərkən stuldan yıxılmış, qarnı eyvanın beton döşəməsinə dəymişdi. Sonra uzun müddət hamilə qala bilmirdi və bir daha uşaq doğmasına ümidini kəsmişdi. Bir gün zavodda növbəti analizlərini verərkən bilmişdi ki, boyludur.

Balaş otuz beş yaşındaykən iyirmi doqquz yaşlı Qönçəylə evlənmişdi; qarşılıqlı sevgiyə və qarşılıqlı razılıqla. O vaxt hər ikisi maşınqayırma zavodunda işləyirdilər - Balaş böyük sexin rəisi, Qönçə tibb məntəqəsində tibb bacısı idi. Gündə səkkiz-doqquz saat çalışır, işləri təqdir olunurdu. Hətta "Xruşşovka"nın birinci mərtəbəsində, qarşısında kiçik həyəti olan ikiotaqlı mənzil verilmişdi onlara. Hələ üstəlik, "Zaporojets" maşınının sahibi də olmuşdular.

Balaş partiya təşkilatının fəal üzvlərindən idi və hətta partiyanın hansısa qurultayına nümayəndə də seçilmişdi.

Qönçə otuz dörd yaşında doğdu, dekret məzuniyyətinə çıxdı və daha zavoda qayıtmadı. Beləliklə, stajını da, gələcəkdə təqaüd almaq imkanını da itirmiş oldu. Həyatını bütünlüklə oğlunu böyütməyə həsr etmiş Qönçənin o vaxt heç ağına da gəlməzdi ki, gənclik etinasızlığıyla atdığı bu addım üçün ömrüboyu heyfəsilənəcək.

Məsim yeddiyaşlı doğulmuş zəif uşaq idi; sonralar dərslərini tez-tez buraxırdı. Buna baxmayaraq, heç vaxt sinif yoldaşlarından geri qalmazdı, hətta bəzi fənlər üzrə onlardan da irəli idi. Dəqiq elmləri daha yaxşı mənimsəyir, kimya və biologiyanı əla bilirdi. Nəticədə regional olimpiadada kimya üzrə birincilik qazanaraq buraxılış sinfinə keçdi və on beş yaşında əla qiymətlərlə ekstern imtahan verib ADU-nun kimya fakültəsinə daxil oldu. Universitetin ən qabaqcıl və ümidverən tələbələrindən biri kimi Məsim tez-tez müxtəlif elmi konfranslarda iştirak edərdi; kafedranın pedaqoji heyətinin sevimlisi olmuşdu. Ali məktəbi bitirəndən sonra isə MDU-nun aspiranturasına daxil olmaq üçün Moskvaya yollandı, burada çətinlik çəkmədən minimumları verdi və mötəbər təhsil ocağının aspirantı olub bu günün işini sabaha qoymadan mudafiyyəyə hazırlaşmağa başladı. Məsim vaxtının çoxunu kitabxanalarda və qiraət salonlarında xüsusi ədəbiyyat oxumaqla keçirirdi.

Yataqxanada qalan Məsim sakit, bir az qapalı adam təsiri bağışlayırdı; hay-küylü kompaniyaları

sevməz, tələbələrin cürbəcür əyləncələrinə qatılmazdı. Onu bir az adamayovuşmaz, yalnız müəyyən sahədə biliklərə aludə olan şəxs sayırdılar. Yaxın dostları yoxdu, bir-iki tanışı vardı ki, vaxtaşırı onlarla axşamlar şəhəri gəzməyə çıxardı. Pul sarıdan korluq çəkmirdi, valideynləri ayda iki dəfə ona pul göndərirdilər; yeyib-içməyə də, geyim-keçim almağa da, ara-sıra qızları qonaq eləməyə də çatardı.

80-ci illərin sonları idi. Məsimin təhsil illəri parçalanıb, dağılmaq ərəfəsində olan İttifaqın müxtəlif respublikalarında baş verən millətlərə qarşı çaxnaşmalar vaxtına düşmüşdü. O zamanlar Qarabağ məsələsi təzəcə dünyə düşürdü; Topxana meşəsinin qırılması, Ağdamda iki gəncin qətlə yetirilməsi, vətəndaşlar arasında milli zəmində toqquşmalar, bir çox məmurların işdən çıxarılması və sair məsələlərlə bağlı Bakıda izdihamlı mitinqlər keçirilir, havada cəlbedici və təhlükəli şeylər duyulurdu. Valideynləri sevinirdilər ki, Məsim Bakıda deyil və bütün bu qalmaqaldan, qətiyyətsiz hərəkətlərdən, siyasi sərriştəsizlikdən uzaqdır. O işlərdən ki nəticə etibarilə nəhəng ölkənin dövlət bütövlüyünə birdəfəlik son qoydu.

Öz xalqının bütün bu problemlərindən təcrid olunmuş Məsim Vətəninə cərəyan edən hadisələrə ilk vaxtlar çox passiv münasibət bəsləyirdi, amma az sonra bu məsələlərə maraq göstərməyə başlayıb xeyli tarixi kitablarla, coğrafi xəritələrlə, müxtəlif

dövrələrin siyasətçilərinin çıxışlarıyla, ədəbiyyat klassiklərinin əsərləriylə ətraflı tanış olub hadisələrin axarına düşdü və artıq ölkənin aparıcı qəzetlərində jurnalistlərin birtərəfli, qərəzli mövqelərinə biganə qala bilmədi. Qəzet səhifələrində, televiziya ekrinində baş alıb gedən ədalətsiz çıxışlar, problemə yad və yabançı adamların yaratdıqları xoşagəlməz fon, onu əhatə edən müxtəlif millətlərə və dinlərə mənsub olan insanların tam laqeydliyi Məsimi özündən çıxarırdı.

Bu vaxt o, dərslərindən və işindən demək olar ki, iraq düşmüşdü. O dövrdə hələ tam düşmən kəsilməmiş millətin şübhəli şəxsləriylə uzun-uzadı mübahisələrə girişir və əsəbdən coşub-daşaraq kiminə yaxşılıqla, kiminə hədə-qorxuyla isbat etməyə çalışırdı ki, Qarabağ heç vaxt erməni torpağı olmayıb və gələcəkdə də olmayacaq.

Bir dəfə yataqxanalarının hollunda o vaxtlar populyar olan "Pozisiya" verilişində hadisələrə bu cür qeyri-obyektiv qiymət verilməsindən hiddətlənən Məsim dizinə çırpıb aparıcının ünvanına bir-iki yağlı söz dedi. O andaca haradansa Məsimin arxasından pırtlayıb çıxan "Başkəsən Robik" ləqəbli saqqallı bir yekəpər onu sinəsindən itələdi və ermənicə söydü. Bu Robik Kislovodskda uşaqlıq yoldaşı olmuş rus dostunun, biofakda oxuyan Stasikin yanında qanunsuz qalırdı. Ermənicə bilməyən Məsim hər halda başa düşdü ki, saqqallı onu təhqir etdi. Bakının çoxmillətli həyətlərində qonşu uşaqlardan belə

söyüşləri az eşitməmişdi. Güclərinin qeyri-bərabər olduğunu dərk edən Məsim söhbəti ayrı məcraya yönəltməyə çalışdı. Bu olayı adamların içində çözmək üçün onu təhqir etmiş ermənini kənara çəkmək istədi, amma gözü-başı qızmış Robik artıq rus dilində onun anasını söydü. Məsim qulağının dibinəcən qızardı və Robikin üstünə atılıb onun ətli qulağını dişlədi.

Robik bəyirdi, ora-bura əl-qol atdı, bir müddət hollun döşəməsində vurnuxdu, amma axırda özünü ələ alıb Məsimin başından yapışdı, var gücüylə qədim yataqxananın mərmər sütununa çırpdı. Məsimin gözləri qaraldı, o, Robikin qulağını buraxıb yavaş-yavaş döşəməyə çökdü. Robik yerdə hərəkətsiz qalmış Məsimin qarnına bir təpik ilişirdi və tüpürüb, yenə də doğma erməni dilində söydü.

Bir an sonra Stasik Robikin yanına qaçdı, onun qana bulaşmış qulağına nəsə pıçıldadı və hər ikisi dərhal qarıya tərəf gedib aradan çıxdılar. Şüurunu itirmiş Məsimi Sklifosofski klinikasına apardılar və başını rentgenə salıb kəllə-beyin zədələnməsini müəyyənləşdirdilər.

Ölüm və həyat arasında çırpınan Məsimi ağır müalicədən, üç ay Moskva xəstəxanasında yatandan və yuxularını itirmiş valideynlərinin dəhşətli günlərindən sonra "İkinci dərəcəli əlil" arayışıyla evə buraxdılar.

Robiki tapmadılar, aspiranturamı bitirib müdafiə edə bilməyən Məsimi isə institutdan çıxarıb vətənə

əlavə müalicə almağa göndərdilər.

Valideynləri uzun illər ağır zəhmətlə qazandıqları pulların hamısını oğullarının müalicəsinə və ayağa durmasına xərclədilər. Bir ildən sonra Məsim artıq sərbəst yeriyə bilir, elementar hərəkətlər edir, eşitdiyi suallara uyğun cavablar verir və hətta şəhərə gəzintiyə də çıxırdı.

Bir il də keçdi, sağalmış Məsim valideynlərinə gizli orduya könüllü yazıldı və onlara kəndə - dostlarının yanına getdiyini deyib cəbhəyə yollandı.

Bir ay sonra valideynlərinə xəbər çatdı ki, Laçın verilərkən oğulları mina partlayışının qurbanı olub.

Bir gecədə saçları ağarmış Qönçə daha başını boyamadı. Bundan sonra o ancaq tündrəngli paltarlar geyinir və yalnız bazara getməkçün evdən çıxırdı.

Balaşın matı-qutu tamam qurumuşdu. O, ağzına dəsmal tıxayıb hamam otağında başını kafelli divara vurur və gecələr arvadından gizlin ağlayırdı.

Bir müddət sonra Balaşın dözülməz başağrıları başladı və bir dəfə, axşam ala-toranında rəhmətlik dostu Tapdığı kamança çalan yerdə gördü.

O vaxtdan elə gün olmurdu ki, Tapdıq Balaşın gözünə gah tar, gah da kamança çalan, bəzən Füzulidən və Vaqifdən beytlər deyən, bəzən də təbiət qoynunda masa arxasında oturub tut arağı süzən yerdə görünməsin. Bəzənsə Tapdıq heç nə eləmir, eləcə qəmli gözləriylə Balaşı seyr edirdi.

İndi də Tapdıq muğam ifa edir, Balaşsa gözlərini yumub keçmiş təsəvvüründə canlandırdı. Budur,

Qönçə və Məsimlə qatara miniblər, Gəncəyə gedirlər, oradan da avtobusla Şuşaya qalxacaqlar.

Qatar tər-təzəydi, SV vaqonunun kupe divarları par-par parıldayırdı, tər-təmiz pəncərələrdən kraxmallı pərdələr asılmışdı. Oğluyla arvadı masanın yanında oturmuşdular, Qönçə boşqablara kartoflu pirojkilər, soyutma yumurtalar, pomidor, xiyar, göyərti düzürdü. Balaş vaqon-restorana spirtli içki dalınca gedirdi.

Qatar yerindən tər-pənəndə, vağzal peronunun mənzərələri gözləri qarşısında kino kadrları kimi dəyişməyə başladı. Əvvəlcə vağzalyanı boş sahə, sonra bomboz çöllər, daha sonra yamyaşıl əkin sahələri, uca ağaclı meşələr, göllərin güzgüsü, başını duman almış dağlar, balaca kənd və qəsəbələr göründü...

Məsim ağzını açıb təəccüblə doğma torpağın ecazkar gözəlliyinə tamaşa edir və qəzet oxuyan Balaşdan hərdən bir soruşurdu:

- Ata, bəs bu hansı kənddir?

Balaş başını qaldırıb pəncərədən baxır və səbrlə cavab verirdi.

Nəhayət, neçənci dəfə eyni sualı eşidən Balaş oğluna məzəmmətlə baxıb, uşağın çəhrayı qürub günəşinin boyadığı sifətində qəribə, çocuğa xas olmayan müdrək bir təbəssümü sezib özü soruşdu:

- Nədi, oğlum?

Cavabında isə Məsimin sakit, qürurlu və inam dolu sözlərini eşitdi:

- Ay ata, bizim nə gözəl Vətənimiz varmış!

...Muğam konserti bitdi, hansısa uşaq verilişinin çağırması eşidildi. Balaş gözlərini silib saata baxdı, aramla skamyadan durdu, otağa keçdi, köhnə şifonerin qapısını açdı, əlini dolabın səliqəylə yuyulub-ütülənmiş ağlarla, balışüzləriylə dolu içinə saldı, oradan bir zərfə yığılmış son illərin tədarükünü çıxardı, pulu cibinə qoyub Qönçəni səslədi:

- Hazırlaş, gedirik.

Qönçə təəccüblə ərinə baxdı:

- Gedirik? Necə yəni gedirik?

Balaş sakitcə:

- Qatarla - dedi.

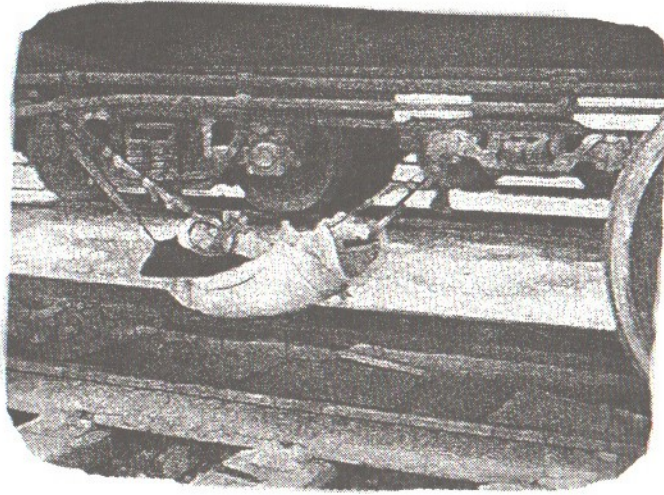
Qönçə mat-məəttəl:

- Hara gedirik? - deyə soruşdu.

- Necə yəni hara? Məsimin yanına.

Qadın heç nə demədən yorğun baxışlarını yana çevirdi və otaqdan çıxdı.

Bir saatdan sonra köhnə qatar qocaları Məsimin son Vətəninə, son mənzilinə sarı aparırdı.

ARZU

¶¶ Vəssəlam... Hər şey bitdi. Bundan sonra həyatın heç bir mənası qalmamışdır...

Vaxtdır" - Səid bu sözləri yazıb nöqtə qoydu. Vəssəlam? Yox, yox. Hələ bəzi təfərrüatları dəqiqləşdirmək, bir də əvvələ qayıtmaq (Səid cib dəftərcəsinə baxdı), 27-ci fəslin sonluğunu, 33-cünün ortasını işləmək, 44-cüyə bir iki abzas əlavə etmək, sonra bir-iki gecəyə bütün materiala bir də baxmaq lazımdır (yəqin ki, çox düzəlişlər etmək gerek olacaq). Sonra da bir neçə saat Cavadla (onun daimi nəşiriylə) çənə-boğaz olub kitabın formatını, üz qabığını, şəkillərin sayını müəyyənləşdirməlidir (görünür, təzə rəssam tapmalı olacaqlar, əvvəlki öz iddialarıyla təngə gətirirdi). Sonra kitabın redaktoru və korrektoru işlərini tamamlamalıdırlar. Və bir sıra başqa texniki detallar işlənməlidir... Bəs sonra? Nə sonra? Səid masa çırağını söndürdü və kitab çıxandan sonra adətən baş verənləri xəyalında canlandırdı: dəbdəbəli otellərin birində hay-küylü təqdimat mərasimi, uzun qədəhlərdə bahalı şampan, ahəstə musiqi sədaları, özünün zövqlə çəkilmiş ağ-qara şə-

killəri üstünə yazdığı aftoqrafları, bir yana qalaq-qalaq yığılmış kitabların şövq verən parlaq qapaqları... Onun kitablarının... Ən çox çap edilən, oxunan və nə qədər qəribə olsa da, hörmət qazanmış yazıçının, demək olar ki, bütün milli və beynəlxalq mükafatları almış müəllifin kitabları...

"Səid Saqi bizim yazıçılar arasında bəlkə nadir müəlliflərdəndir ki, heyrətamiz zaman və məkan hissənə malikdir. O, bizim cəmiyyətin ab-havasını dəqiq və ən kiçik ayrıntılarına qədər duya bilir, ən vacib məsələləri müəyyənləşdirməyi, ən ağırlı problemləri üzə çıxarmağı, bu məsələlərin ətrafında süjet qurmağı bacarır. Həm də bütün bunları çox sərt şəkildə, ustalıqla, incə zövqlə edir. Adi, eyni zamanda, amansız suallar verir, sonra da ehmalca, son cavabı guya oxucunun ixtiyarına buraxaraq ona belə qənaət təlqin edir ki, ən çətin düynələrin belə çözümlü var, bu çözümlər yaxındadır, intəhası, əlverişli olmayıb heç kimə lazım deyil...".

Səid nədənsə onun yaman səs-küy qoparmış "Heç yana" romanına yazılmış son resenziyadan bu parçanı xatırladı. Resenziyada xeyli şablon, amma ümumən xeyirxah ifadələr də çoxdu, məsələn belə: "Bu, ölüm qarşısında həyat yangısı haqqında realist əsərdir, hər yaşanılan günü möcüzə kimi qavramağa çağırışdır". Yaxud: "Bu roman ümid, dözümlü və taleyin bütövlüyü haqqında dərslikdir. Əgər bundan sonra da dünya mənəviyyatca zənginləşməsə, bu,

çox kədərlidir" və i.a. Səid öz-özünə: "Bəli", - dedi - "doğrudan da kədərlidir".

Kədərlidir ki, 42 yaşındadır və artıq bu həyatda ona heç nə gərək deyil - nə şöhrət, nə pul, nə sevgi, heç nə... Bax belə. Və arzulamağa da bir şey qalmayıb. Əlbəttə, həyatda arzulamalı, istəməli, can atmalı çox şeylər var. Amma bütün bunlar Səidin nail ola bildiyi ən əsas niyyətin insanı bezikdirən təkrarlarıdır.

Saata baxdı. Səhər beşin yarısıydı. Noutbukunu cərgəyandan çıxarıb pəncərəyə yanaşdı. Hələ qaralıq Abşeron səmasının fonunda tək bir ulduz sayrışırdı. Uzun illərboyu Səid bu ulduzun işığını seyr edirdi, həyatında bu ulduzun daimiliyinə alışmışdı. Bəzən heç onu axtarmırdı, çünki bilirdi: o özü olan yerdə həmişə bu ulduz da var, intəhası, onu çirək kimi yandırmaq, yəni ona baxmaq lazımdır. Bu səhər də ulduz yenə Səidi salamladı və onlar uzun zaman bir-birlərinə tamaşa etdilər.

Uşaqlığı yadına düşdü. Şuşadakı evlərində yay axşamı, bağda qoyulmuş və üstünə ala-bəzək süfrə salınmış masa, sarı və mavi rənglərə boyanmış taxta skamyalar, cırcıramaların səsi, kəkotu qoxusu, qızıl-gül mürəbbəsi. Səid qüssələndi, eyvana çıxdı və siqaret yandırdı. Havada nəmişlik duyulurdu. Dənizdən əsən sərin mehdən üşüdü. Əslində, Səidin ömrü bu ulduz kimi aydın idi, gələcəyi neçə illərə, günlərəcən hesablanıb planlaşdırılmışdı. İki gündən sonra romanı nəşriyyata təhvil verməliydi, elə həmin gecə

İstanbulda, oradan da Madridə, çağdaş ədəbiyyatın inkişafına verdiyi töhfələrə görə aldığı mükafatın təqdimat mərasiminə uçmalıydı. Həmin gün arvadı və uşaqları da Parisdən Madridə gələcəkdilər. Onları iki aydı görmürdü və yalnız indi başa düşdü ki, heç darıxmayıb da. Qərribə deyil. Son vaxtlar Səid hansısa hisslərdən məhrum olduğuna təəccüblən-mirdi. Sanki tamamilə ürəksiz, laqeyd və biganə bir varlığa çevrilmişdi.

İki ay bundan qabaq internetdə insanın bioloji yaşı haqqında oxuduğu məqaləni xatırladı. O vaxt düşünmüşdü: qərribədir, mənə elə gəlir ki, səksən yaşındayam və uzun, yorucu bir ömür sürmüşəm. Axı nə üçün hər şey bu sayaq mənasızlaşmalıydı? Maraqlı peşəm var, kitablarım bütün dünyada satılır, adım-sanım, pulum, normal ailəm var, heç nəyə görə vicdan əzabı çəkməli deyiləm. Yox, görünür, səbəbləri orda axtarmır. Ailənin, yaradıcılığın və vicdanın bura daxil yoxdur. Səid yaxşı başa düşürdü ki, həyatı uğurlu alınıb, nəyəsə təəssüflənmək, illah da nəyisə dəyişmək istəyi mənasızdır. Hər halda, o, naşükür adam deyil. Siqaretini sümürdü, tüstünün havada dağılıb-itməsini gözlədi və yenidən bir qüllə abı aldı. Əgər bu fikirlərini arvadıyla bölüşsəydi, o, yəqin ki, bunun səbəblərini Səidin yorğunluğunda görərdi və əriyçün müəyyən bir rejim qurardı. Pioner düşərgəsindəymiş kimi: yuxudanoyanma, idman, duş, yaxşı nahar, axşam isə yüngül şam yemə-

yi... Səid haçansa nədən xoşlandığı şeyləri, ya heç olmasa, onun başını qatıb fikrini yayındıracaq məqamları ağılında götür-qoy etməyə çalışdı. Yox. Heç nəyə sevinmirdi, hətta yuxu da imdadına çatmırdı. Əgər həyatının axır illərində yuxuda yalnız əsərlərini-nin süjetlərini görürsə, belə də istirahət olar?

Gözlərini yumdu və heç bir şey barəsində düşünməməyə cəhd etdi. Elə həmin andaca yadına düşdü ki, xüsusi olaraq ondan müsahibə almağa gəlmiş moskvalı jurnalist xanımın görüşü bu səhər 11-ə təyin olunub. Güman ki, bir çox çağdaş jurnalistlərə xas olan ironik üslubda ona xeyli qəliz suallar yağdıracaq, sonda isə bütün söhbət bayağı bir soruyla nəticələniəcək: xoşbəxtliyi nədə görürsünüz və əlçatmaz arzunuz nədir? Uşaq anketlərində olduğu kimi. Bir fərqlə: uşaqlıqda belə sualları düzünəqulu, bir-başa verirlər, yaşlı vaxtda isə fəlsəfi ifadələrin və sitatların bər-bəzəkli örtüyünə bükürlər.

Səid bütün bunları sakitcə dinləyəcək, sonra müxtəlif şəkildə olsa da, axır 12 ildə deməyə vərmiş etdiyi fikirləri izhar edəcək: "Bilirsiniz, mən təmtəraqlı sözlərdən çəkinməyəcəyəm, orijinal olmağa da çalışmayacağam. Tək bir arzum var: Şuşada olmaq, evimin həyatindəki skamyada oturmaq və uşaqlığımın qoxularını duymaq. Bundan başqa mənə həyatda heç nə lazım deyil". Bu sözlərdən sonra uzun müddət sükut çökəcək, kamera Səidin barmaqları arasında közərən siqareti iri planda göstərəcək,

sonra da diqqəti o biri əlində çevirdiyi təsbəhə yönəldəcək. Yəqin ki, bundan sonra jurnalist xanım xoş bir təbəssümlə: "Çox sağ olun",- deyəcək, Səid gülümsəyəcək, bununla da müsahibə bitəcək, jurnalist xanım telefonlarını, ünvanını katibəyə verdiyini xatırladacaq, Səid onu qapıyacan ötürəcək, vidalaşacaqlar və çox güman ki, bir də heç vaxt rastlaşmayacaqlar.

Səid son dəfə bir qüllab aldı, siqaretini söndürdü və göyə baxdı. Hava işıqlanırdı. Gecə dostu ulduz əvvəlkitək parlaq deyildi. Səid düşündü ki, ulduzun da onun kimi dincəlmək vaxtı çatıb. Əlini ulduza sarı uzatdı, sanki onu söndürürmüştəkin şəhadət barmağını ona tuşladı və çevrilib otağa girdi. Eyvan qapısını örtərkən bir də göyə baxdı. Ulduz qeyb olmuşdu. Səid birinci Nardaran xoruzunun banlamasını eşitdi, şirin-şirin əsnədi və yatmağa getdi...

* * *

Operator kamerasını Səidin kəhraba təsbəhi çevirən barmaqlarına tuşladı. Sarışın, yapışıqlı Larisa gülümsündü və yavaşca:

- Çox sağ olun - dedi.

Səid də xəfifcə gülümsündü və rusca cavab verdi:

- Siz də sağ olun.

Larisa operatora:

- Stop, bitdi - dedi, amma gözünü Səiddən çək-

mədi. Bütün söhbətləri əsnasında Səid qadının sifətində müəmmalı bir ifadə görürdü - etibar ifadəsiydi mi bu, ya izahsız - səbəbsiz minnətdarlıq hissiydi? Hətta, bir an Səidə elə gəldi ki, jurnalist qız ona aşiqanə nəzərlərlə baxır. "Qəribədir, mənə niyə belə baxır?" - deyər Səid özü-özündən soruşdu və dərhal səbəbini tapdı: "Bəlkə yalnız mənə belə baxmır, bəlkə bu da peşəsinin bir özəlliyidir. Hər halda, öz işidir".

Operator kamerasını çiyinə alıb vidalaşmadan otaqdan çıxdı. Larisa tələsik:

- Biz burda təkik? - deyər xəbər aldı.

Səid masanın altına baxdı və zarafatla cavab verdi:

- Gərək ki, bizdən başqa burda kimsə yoxdur.

Larisa zarafata məhəl qoymadı və sanki fikrinin dəyişəcəyindən qorxaraq tələsik əlavə etdi:

- Siz indicə dediniz və həmişə də bunu deyirsiniz ki, həyatda sizə daha heç nə lazım deyil...

O, sözünü bitirmədi və diqqətlə Səidə baxdı.

Səid cavab vermədi. Larisa sözünə davam etdi:

- Bilirsiniz, bayaq dedim ki, siz mənə ən çox sevdiyim yazıçısınız. Bəzən mənə elə gəlir ki, siz mənə özümdən daha yaxşı bilirsiniz - mən niyə yaşayaram, nə istəyirəm, nədən əzab, iztirab çəkirəm... Sizin əsərlərinizdə hər şey çox mürəkkəbdir, həm də son dərəcə sadədir. Bəzən mənə elə gəlir ki, siz peyğəmbərsiniz, Allah sizi göndərmiş ki, insanların gözləri-

ni açasınız, səhvlərini, günahlarını görsünlər, yollarını tapsınlar, özlərini anlaya bilsinlər. Bəzən mən çıxılmazlıqdan və tənhalıqdan az qala dəli oluram və onda sizin kitablarınız mənim imdadıma çatır.

Səid başa düşməyə çalışdı, ona verdiyi cavablardan savayı bu qız ondan daha nə istəyir... "Yoxsa bu da növbəti dəlilərdəndir?". Yox, qız dəliyə oxşamırdı. Qarşısında artıq ad qazanmış müxbir, çox yapışıqlı gənc qadın əyləşmişdi. Bu dəqiqələrdə Səidə ürəyini açırdı, ona pərəstiş və etibarla baxırdı. Əlini uzatmağa, dalğalı saçlarını oxşamağa, sifətini-sifətinə yaxınlaşdırmağa, ürəyinin şiddətlə döyünməsinə duymağa nə vardı ki? Amma Səid eləcə oturmuşdu, dinməzəcə çox eşitdiyi, eşitməyə adət etdiyi sözləri dinləyirdi və anlayırdı ki, bunlar kövrək, yəqin ki, arxasız gənc qızın səmimi etiraflarıdır.

- Bəzən başa düşürəm ki, tamamilə gücsüzəm. Həyatım dəli bir axın kimi məni harasa aparır və mən heç bir şeyi dəyişmək iqtidarında deyiləm.

Larisa susdu və yenə gülümsündü. Səid düşündü ki, belə etiraflar... Amma fikrini axıra çatdırma bilmədi, qız qəflətən az qala yalvardı:

- İzn verin, mən də sizinçün nəsə edim. Bilirəm, mən sizinçün heç kiməm. Amma axı özünü bayaq dediniz ki, bir arzunuz var. Mən bu arzunuza... həyata keçirə bilərəm.

Səid gözlərini qıydı və siqaretin külünü külqabıya çırpdı.

- Bəli, sabah biz sizin vətəninizə gedirik. Əvvəl Ağdama, sonra da maşınla düz Şuşaya. Məxfi tapşırıq almışam, reportaj hazırlayıb...

Larisa fikrini tamamlamadan susdu, deyəsən, ağızından söz qaçırtmışdı. Sükut çökdü. Sükutu birinci Səid pozdu:

- Yaxşı başa düşmədim. Zarafat edirsiniz?

- Zarafat deyil, doğru sözüdür. Sizi aldatmıram, başa düşürsünüz? - qız həтта bir az inciyən kimi olmuşdu.

Səid: "Doğrudan da aldadana oxşamır", - düşündü.

- Nə təklif edirsiniz?

- Təklif edirəm ki, bizimlə uçasınız. Bu işi icra edənlərlə danışmışam. Əgər bilsəniz, bu mənə nəyin bahasına başa gəlib. Amma əhəmiyyəti yoxdur. Sizin təhlükəsizliyiniz təmin olunacaq, kamuflyaj paltar geyəcək, maska taxacaqsız. Heç kəs sizi tanıya bilməyəcək. Məndə bir vəsiqə var. Çeçenistana getdiyim zaman məni müşayiət edən hərbiçinin adınadır. Sonralar yazıq itkin düşdü, vəsiqəsi də məndə qaldı. Baxın.

İri sumkasından bir sənəd çıxarıb Səidə uzatdı. Səid vəsiqəni aldı, baxdı, amma nə üzərindəki fotosəkli, nə də yazıları aydın görə bildi. Hər şey tünd-qırmızı rəngə boyanmışdı. Larisa:

- Qan ləkəsidir - dedi və sənədi geri götürdü.

Səid susmuşdu.

- Mən sizi xüsusi cəngüdənim kimi təqdim

edəcəm. Səhər doqquzda uçuruq. Bir qərara gəlsəniz, zəng edin.

Bunu deyib Larisa ayağa qalxdı, qapıya doğru getdi.

* * *

Həmin gecə səhərə kimi Səid iş otağından çıxmadı, telefonla danışib nələrisə aydınlaşdırdı. Sonra telefonlarını qapadıb şəxsi arxivini səliqə-sahmana salmaqla məşğul oldu, kompüterinə nələrisə saldı, cib dəftərində qeydlər etdi. Sübh obaşdandan Larisaya zəng elədi və dedi ki, getməyi qərara alıb. Larisa bir şey demədi, bir saatdan sonra paltar gətirdi.

Sonrakı hadisələr becid cərəyan etdi. Hətta Amerikan qaçdı-tutdu filmlərini andırdı. 8:45-də artıq hava limanında idilər, 9:00-da balaca hərbi təyyarə havaya qalxdı. Gərgin, yuxusuz gecə, fikrə dalmış qaşqabaqlı operatorun görkəmi Səiddə qeyri-real bir aləmə düşdüyü təsəvvürünü yaradırdı. Əgər onu tanısalar, başına nələr gələcəyi barədə düşünməməyə cəhd edirdi, yalnız öz duyğularını araşdırmaq istəyirdi, 13 ildən sonra vətəninə getməyin qorxusunu anlamağa çalışırdı. Qəribədir ki, özüyün qətiyyəni qorxmurdu. Yalnız bir şey haqqında düşüncəli: görəcəyi mənzərələr onun qəlbində necə əks olunacaq və bütün bu yaddaşa həkk olunacaq səhnələrlə nə sayaq yaşaya biləcəkdir?

Təqribən 40 dəqiqədən sonra Ağdama yaxın-

laşdılar. Səid aşağı baxmaq istəmirdi, Larisa sifətini illüminatora dayayıb gördüklərini ona təsvir edirdi. Beş dəqiqədən sonra yerə endilər. Hamı ayağa durdu, əşyalarını götürüb çıxışa tərəf getdi.

Hava limanında onları UAZ gözləyirdi. Sükan arxasında eynilə Səidin geyimində və maskasında olan adam oturmuşdu. Larisa onunla nəsə danışdı və hər üçü maşına minib yola çıxdılar. Bir saat ərzində heç biri dinib-danışmadı. Maşın atılıb-düşürdü və görünür, heç kəs söhbət açmaq ehtiyacını duymurdu. Səid kirli pəncərədən baxırdı - əkilməmiş çöllər, qurumuş meynələr, hər tərəfdə boşluq, arabir gözə dəyən sınıq-salxaq tikililər... Səid yol qırağında pas atmış lövhələrdəki yazıları oxumağa çalışdı. Bir-iki dəfə maşını saxlayıb sənədləri yoxladılar. Əsasən rusca danışdılar. Onları növbəti məntəqədə saxlayanda Səid anladı ki, indi Şuşaya girəcəklər. Ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. Sənədlərə gözcü baxıb onları asanca buraxdılar. Maşın irəlilədi. Səid inanmırdı ki, bir azdan doğma torpağına düşəcək, uzun illər həsrətində olduğu uşaqlığının rayihəsini duyacaq. Doğrudanmı, bütün bunlar həqiqətən baş verir? Adi bir rus jurnalistinin köməkliyi ilə, tanınmaması və əsir düşməməsi üçün maska taxıb, sadə qaydalara riayət edib bu əlçatmaz arzuya yetişmək, neçə illərin intizarına son qoymaq mümkündürmü? Düşündü ki, bütün bu illər ərzində soydaşlarının öz evlərinə qayıtmaları üçün nə qədər hədəv cəhdlər

edilib və bir neçə saat ərzində bu on iki illik uzun məsafəni qət etmək necə də asan imiş.

Elə belə də bilirdi - Şuşanı tanımaq olmurdu. Binaların çoxu yoxdu, evlərin xeylisi taxta parçalarla mismarlanmışdı, bəziləri xaraba qalmışdı. Elə bil, ağaclar da azalmışdı, bir vaxtlar yol kənarlarında bitən ətirli gül kolları isə büsbütün yoxa çıxmışdı. Tikililərin çoxunun üstündə yad dildə yazılar görünürdü. Amma əsas bu deyildi. Səidi ən çox mat qoyan küçələrdə insanların olmaması idi. Elə təsəvvür yaranırdı ki, şəhərin sakinləri vəba xəstəliyindən qırılıb qurtarıb. Amma axı Səid dəfələrlə oxumuşdu ki, Şuşanı məqsədyönlü şəkildə adamla doldururlar, burada məktəblər, dükanlar, idarələr açırlar. Hətta, onu da deyirdilər ki, mehmanxanada qonaqlar qəbul olunur və yerləşdirilir.

Sanki, onun fikirlərinə cavab olaraq, maşın qəflətən yerə mıxlanmış kimi elə həmin mehmanxananın qarşısında dayandı. Larisa və operator maşından endilər, Səid də onların ardınca düşmək istəyirdi ki, operator onun qabağını kəsdi. Larisa:

- Siz o yana gedəcəksiniz, - dedi

- Hayana?

Larisa təəccübləndi:

- Necə hayana? Nə üçün gəldiyinizi unutmusunuz?

Maşının qapısı çırpıldı. UAZ dönüb dağa tərəf üz tutdu. Az sonra Səid anladı ki, evlərinə sarı gedir-

lər. Tanış darvazaya yaxınlaşanda başa düşdü ki, yarılmayıb. UAZ həyəətə girib dayandı. Səid düşdü və cığırla bağa tərəf addımladı. Burda hər şey olduğu kimi idi. Sanki vaxtın və ümumi tənəzzülün bura daxil yox idi. Bağlarından, kölgəli guşədən, üstünə ala-bəzək süfrə salınmış masadan yan keçmişdilər. Səid skamyaya oturub evlərinə baxdı. Ev də, demək olar ki, heç dəyişməmişdi. Ancaq divarların bəzi yerlərinin suvağı tökülmüşdü. Amma bir az qabaq gördükləriylə müqayisədə bu nə idi ki? Qəribədir, ev yaddaşında necə qalmışdısa, eləcəydi. Hətta, pəncərələrdəki pərdələr də o vaxtkılardı. Bunu düşünəndə Səidin birdən ağına gəldi ki, yəqin evdə kimsə yaşayır...

- Evdə mən yaşayıram.

Səid diksindi və səs gələn tərəfə çevrildi. Bu, Səidi gətirən sürücünün səsi idi. Səid onu tamam unutmuşdu. İndi təəccüblə qənşərində dayanmış maskalı adama baxdı və soruşdu:

- Kimsiz?

Sürücü yavaş-yavaş maskasını sıyırdı və astadan dedi:

- Bəs mənə tanımadız?

O, maskasını çıxardıqca və sifəti aşkar olduqca Səidin üzünün ifadəsi də dəyişirdi. Bir müddət heç nə deyə bilmədi, nəhayət boğuq səslə:

- Rantik, sən sən? - deyə soruşdu.

- Bəli, xozeyin, mənəm.

Sürücü başını aşağı saldı və günahkar kimi gözlərini torpağa zillədi.

- Mən bütün bu vaxt sizin evinizdə yaşayıb bağa qulluq eləmişəm.

Səid sarsıntı içində qarşısındakı insana baxdı. Bu yetim uşağı bir vaxtlar Səidin atası himayə etmişdi. Ötən günlərin xatirələri qəfil rüzgar kimi Səidin xəyalından keçdi. Yaddaşında yavaş-yavaş uzaq səhnələr canlandı: Rantik lap cavandır, qızıl-gülləri sulayır və "Sarı gəlin" mahnısını zümzümə edir. Səidin anası sevdiyi mahnını eşidib eyvana çıxır və gülümsəyərək soruşur: "Ay Rantik, sənin ermənilərin utanmırlar, deyirlər ki, bu sizin mahnınızdır?". Rantik gülümsünür və utana-utana həmişə dediyi sözləri təkrar edir: "Ay xanım, nə pərqi var sizin, bizim? Biz ki bir ailəyik..."

Səidin valideynləri çoxdan rəhmətə gediblər, Rantik isə... Bax budur, qarşısında durub, əynində də "xozeyininki" kimi kamuflyaj, əlləriylə maskasını əzib-büzür.

Səid sanki yerində quruyub qalmışdı. Gözləməyə səbri çatmayan Rantik xozeynini fikirdən ayırmamaq üçün evdən qayçı götürüb gülləri kəsməyə başladı, Səidin səsini eşidib dayandı.

- Niyə bizim evdə olursan?

Sanki bu sualı çoxdan gözləyirmiş kimi Rantik udqundu və yavaşdan cavab verdi:

- Çünki bu evi özünüz qoyub getdiz...

Bunu deyib susdu, amma bir az da düşünüb əlavə etdi:

- Amma anamın canına and olsun bilirdim ki, bir gün bura hökmən qayıdacaqsınız...

* * *

On birə on beş dəqiqə qalmış Səidi xidmətçi qadının zəngi oyatdı. Qadın üzr istədi və dedi ki, rus jurnalisti gəlib və kabinetdə əyləşib gözləyir. Səid gözlərini ovuşdurub saata baxdı və narazı tonla diləndi:

- De ki, on beş dəqiqədən sonra, danışdığımız vaxtda gələcəm.

Kabinetə girəndə sarışın, yapışıqlı bir qız ayağa durdu, Səidə açıq pərəstişlə baxaraq dedi:

- Sizin bütün kitablarınızı oxumuşam və haqqınızda hər şeyi bilirəm. Düzünü deyim ki, bir az kələk gəlmişəm, sizinlə yalnız müsahibə almaq xatirinə görüşürəm. Əslində sizə bir təklifim var...

Qız bir an ara verdi, sonra təntənəli tonla əlavə etdi:

- Məsələ ondadır ki, sabah səhər biz uçuruq...

Səid qızın çiyininin üstündən harasa baxdı və birdən-birə yuxusu yadına düşdü. İndicə yaranmış süjetin əsas məqamlarını ağılında saxlamağa çalışaraq jurnalistin dediklərini heç dinləmirdi. O dedi:

- Bilirəm, amma mən təcili bir şey yazmalıyam. Jurnalist özünü itirdi:

- Bəs mən elə bilirdim ki,... - sonra qəti şəkildə əlavə etdi, - cavabınızı indi bilməliyəm.

Səid alnını qaşdı və üzrxahlıq etdi:

- Başa düşürəm... Amma bu işi təxirə salmaq olmazmı?

Qız tamamilə məyus halda təkrar etdi:

- Mən elə bilirdim ki, bu sizin arzunuzdur...

Səid gülümsündü:

- Düzdür... Amma demə, arzuya çatmaq asan olanda insançün onun dəyəri azalır.

Bunu deyib köksünü ötürdü və otaqdan çıxdı.

2004

İÇİNDƏKİLƏR

<i>Ön söz əvəzi</i>	3
<i>Ataya</i>	9
<i>Şuşam</i>	13
<i>Ağac</i>	19
<i>Keçmişə sarı</i>	31
<i>Arzu</i>	49

Kompüter dizaynı: A.Əliyev
Yığılmağa verilmiş 09.08.2004.
Çapa imzalanmış 09.09.2004.
Şərti çap vərəqi 2,1. Sifariş № 489.
Kağız formatı 70x100 1/32. Tiraj 250.

Kitab "Nurlan" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
yığılıb, səhifələnib və hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Direktor: prof. N.B.Məmmədli
Tel: 497-16-32; 427-44-61; 850-311-41-89
E-mail: nurlan1959@rambler.ru
Ünvan: Bakı, İçəri Şəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

